

צנזורה רבנית בתחומי לימוד שונים

דב"ר ארנפלד שיעור ב'

הקדמה

אחד מתפקידי שבת לוי היה הוראת התורה, כפי שכותבת התורה (דברים לג, ח-יא):

וּלְלוֹי אָמַר... יִירוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרַתְךָ לְיִשְׂרָאֵל יְשִׁימוּ קְטוֹרֶה בְּאַפְּךָ וְכָלִיל עַל מִזְבִּיחֶךָ.

וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פי"ג הי"ב):

ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו, ולהורות דרכיו הישירים ומשפטי הצדיקים לרבים שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל...

בתקופת שיבת ציון כאשר עזרא מגיע לארץ, הוא מקבץ את כל העם לירושלים ומלמד את התורה שבעל פה (נחמיה ח, ח): "וַיִּקְרָאוּ בְּסֹפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפֶּרֶשׁ וְשׁוֹם שְׁכָל וַיְגִבְנוּ בְּמִקְרָא". על פי חלק מהדעות מעשה זה מסמל את מעבר התקופות מתקופת הנבואה לתקופת החכמה.

למרות שלימוד התורה הפך להיות נחלת הכלל עדיין ישנם חלקים בתורה שנשארו עלומים לכלל ורק יחידי סגולה שבין תלמידי החכמים עוסקים בנושאים הידועים היום בשם "קבלה" או "תורת הנסתר".

ברבות השנים מרכזי התורה עברו מבבל לרחבי תבל, חכמים נחשפו לתורות חיצוניות שונות ונדרשו לברר האם מותרות החכמות הללו בלימוד. ויכוח זה התגלגל לפולמוס נרחב שזכה לשם "פולמוס הפילוסופיה"¹.

אותו הדיון מתרחב ומתפתח גם בימינו כאשר הציבור החרדי בישראל דוגל בצנזורה על העולם שבחוץ ולפעמים גם בתוך עולם התורה, ולעומתם עומד הציבור הדתי לאומי שמאמין בפתיחות כזו או אחרת לעולם המערבי ותכניו. במאמר זה נסקור את הדילמות המרכזיות בהגבלות חכמים בתחומי ידע שונים (תורת הנסתר, צניעות, אבלות, חכמה יוונית, ספרים חיצוניים, פילוסופיה): האם מותר בכלל לצנזר ולאסור לימוד תחומים אלו, האם יש בתכנים בעיות מהותיות (עצמותיות), ואם כן - מה הן.

¹ ועיין בהמשך המאמר בפרק על הפילוסופיה. הפולמוס סוכם על ידי ר' אבא מרי הירחי בסוף המאה ה-13 ב"קונטרס מנחת קנאות".

חכמות פנימיות - קבלה/תורת הנסתר

המשנה במסכת חגיגה (פ"ב מ"א) דנה בשלשה נושאים שאין לדרוש אותם ברבים :

אין דורשין בעריות בשלשה, ולא במעשה בראשית בשנים, ולא במרכבה ביחיד, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו.

המשנה אוסרת להורות ברבים שלשה נושאים, ענייני צניעות, ענייני קבלה ותורת הסוד.² הגמרא (שם י"ג ע"א) ממשיכה ומבארת את גדרי האיסור :

ולא במרכבה ביחיד : תני רבי חייא : **אבל מוסרין לו ראשי פרקים**. אמר רבי זירא : אין מוסרין ראשי פרקים אלא **לאב בית דין, ולכל מי שלבו דואג בקרבנו. איכא דאמרי : והוא שלבו דואג בקרבנו**. אמר רבי אמי : אין מוסרין סתרי תורה אלא למי שיש בו חמשה דברים : **שר חמשים ונשוא פנים ויועץ וחכם חרשים ונבון לחש...**

נמצאנו למדים שיש מחלוקות לגבי הקריטריונים למסירת המידע של מעשה מרכבה : רבי חייא טוען שאין שום קריטריונים אבל רק מוסרים לו ראשי פרקים³, ומצד שני רבי זירא סובר שרק לאב בית דין⁴ ולמי שאינו דואג בליבו, כפירוש רש"י במקום (ד"ה 'שלו דואג') : "שלו דואג - ואינו מיקל את ראשו".

בדעה השלישית נמצא רבי אמי שמביא חמישה קריטריונים למסירת מעשה מרכבה - שר חמישים, נשוא פנים, יועץ, חכם חרשים ונבון לחש. והגמרא (שם י"ד ע"א) מסבירה :

שר חמישים - אל תקרי שר חמישים אלא שר חומשין, זה שיודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה. דבר אחר : **שר חמישים** - כדרכי אבהו. דאמר רבי אבהו מכאן שאין מעמידין מתורגמן על הצבור פחות מחמשים שנה. **ונשוא פנים** - זה שנושאים פנים לדורו בעבורו, למעלה - כגון רבי חנינא בן דוסא, למטה - כגון רבי אבהו בי קיסר. **יועץ** - שיודע לעבר שנים ולקבוע חדשים, **וחכם** - זה תלמיד המחכים את רבותיו, **חרשים** - בשעה שפותח בדברי תורה הכל נעשין כחרשין, **ונבון** - זה המבין דבר מתוך דבר, **לחש** - זה שראוי למסור לו דברי תורה שניתנה בלחש.

² מעשה בראשית עוסק בסיפור מעשה בראשית ובריאת העולם, ומעשה מרכבה הוא פרק א' ביחזקאל המדבר על החיזיון והנבואה שיחזקאל רואה והוא פתח לתחום הנהגת ה' בעולם (ברטנורא שם).
³ כנראה מדובר על אותם הפרקים שבהם מבוארים דרכי הנהגת ה' בעולם (כאשר הברור שבהם הוא כנראה יחזקאל א').

⁴ ומפרש העיון יעקב : " ...וכיון שנתמלא כרסו בתורה הנגלה ולבו דואג שהוא ירא ה' " .

גם לגבי המושג "שר חמשים" יש מחלוקת. אפשרות אחת היא לדרוש מחמשים לחומשין, היינו חמישה חומשי תורה - אחד שיודע לעשות "שקלא וטריא" ולדרוש בתורה. אפשרות שניה היא דעת רבי אבהו, שאין ללמד לתלמיד שגילו נמוך מחמשים שנה. בהמשך הגמרא מביאה סיפור על הקריטריון הנ"ל:

אמר ליה רבי יוחנן לרבי אלעזר: תא אגמרך במעשה המרכבה! אמר ליה: לא קשאי (=זקנתי) כי קש (=כאשר הזדקן) - נח נפשיה דרבי יוחנן. אמר ליה רבי אסי: תא ואגמרך במעשה מרכבה! אמר ליה: אי זכאי - גמירתא מרבי יוחנן רבך⁵.

נמצאנו למדים שיש תחום אחד בסט הכישורים של התלמיד שהוא לא יכול לשלוט בו כדי ללמוד קבלה והוא הגיל. נראה כי למעשה יש מחלוקת לגבי הגיל בו אפשר להתחיל ללמוד. בטורי אבן (שם) מביא את דעת רבי אבהו:

אלא למי שיש בו ה' דברים שר חמשים. לקמן גבי י"ח קללות דבישעיה מפרש שר חמשים אל תקרי חמשים אלא חומשין זה שיודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה איכא דאמרי שר חמשים כדרבי אבהו דאמר מכאן שאין מעמידן מתורגמן על הציבור פחות מני' שנים ושר חמשים היינו החכם הראוי לעמוד מתורגמן לפניו כדפירש רש"י לקמן והשתא שר חמשים דהכא מדלא קאמר שר חומשין משמע דהיינו אב בית דין שראוי לעמוד מתורגמן לפניו... **מכל מקום פירוש ראשון נראה לי עיקר דשר חמשים דהכא היינו כדרבי אבהו.**

לעומת זאת מנורת המאור⁶ סובר שכבר מגיל 40 אפשר להתחיל ללמוד (ד, ג, ג, א):

האדם בימי בחרותו אינו יכול לישב המושכלות הנעלמות בלבו כמו שהם ובזקנותם נתוספה בהם חכמה... על כן כל אדם, אף על פי שיהא נבון בעיניו, **טוב לו שלא יכנס בנערותו בעמקי החכמות עד שיגיע לבן ארבעים**, כמו שאמרו במסכת אבות.⁷

הלכה למעשה פוסק הרמ"א שכיום אין איסור כלל ללמידה (דרכי משה יורה דעה רמו):

בחידושי אגודה כתב בשם ראבי"ה הא דאין דורשין בעריות בשלשה היינו בימי התנאים ואמוראים שהיו לומדים על פה אבל אנו הלומדים דבר הכתוב אין לחוש עכ"ל. ואני מצאתי בספר הזוהר פרשת אחרי מות סתרי [נ"א סדר] עריות וטעמן

⁵ נראה בהמשך שהגמרא תעסוק בנושא הגיל בשביל לימוד.

⁶ רבי יצחק אבוהב, דרשן מחכמי ספרד שחי בראשית המאה ה-14.

⁷ "הוא היה אומר... בן ארבעים לבינה" (אבות פ"ה מכ"א).

על דרך הקבלה ושרומזין כולן על מעשה מרכבה ולכן נראה לי שעל זה אמרו שאין דורשין בעריות וכו' **מיהו בתלמוד שלנו משמע שהדבר כפשוטו.**

אך בהגהותיו לשולחן ערוך מסייג את דבריו (יורה דעה רמו, ד):

ואין לאדם לטייל בפרדס רק לאחר שמלא כריסו בשר ויין, **והוא לידע איסור והיתר ודיני המצות.**

הש"ך פוסק כדעת מנורת המאור (יורה דעה רמו, ו):

גם המקובלים ושאר האחרונים הפליגו בדבר שלא ללמוד חכמת הקבלה עד אחר שמילא כריסו מהש"ס **ויש שכתבו שלא ללמוד קבלה עד שיהא בן ארבעים שנה** כמ"ש בן ארבעים לבניה.

לסיכום, ראינו את הקריטריונים הנצרכים על פי הגמרא ללימוד תורת הנסתר ודעות שונות לגבי מתי מותר ללמוד את תורת הנסתר.

סוגיות שעולה בהם נושאים שבצנעה

בסוגיות שדנות על נושאים שבצניעות נחלקו גדולי ישראל האם יש לדלג על נושאים אלו עם התלמידים, מחשש שמא לא יבינו אותם לעומקם או שיבואו להרהורי עבירה, ואם זה מעשה בתנ"ך - אולי יבואו לידי זלזול באבות האומה.⁸

מצאנו מחלוקת יסודית בנושא בין הרמב"ם לרמב"ן. הרמב"ם סובר שיחסי אישות הם חרפה (מורה הנבוכים ב, לו):

ובלבד החוש הממשש אשר באר אריסט"ו במדות ואמר בשזה **החוש חרפה לנו**, ומה טוב מה שאמר כי באמת הוא חרפה, מפני שהוא לנו מאשר אנחנו בעלי חיים ולא דבר אחר, כשאר הבהמות, ואין בו דבר מענין האנושות.

ואילו הרמב"ן מאשימו שהושפע מאריסטו ומחשיבה יוונית (אגרת הקודש ב'): :

ואין הדבר כאשר חשב הרב המורה ז"ל במורה הנבוכים בהיותו משבח לארסט"ו על מה שאמר כי חוש המשוש הוא חרפה לנו. חלילה, אין הדבר כמו שאמר היוני, **לפי שדעתו היוני יש שמץ מינות** שאינו מורגש, שאלו היה מאמין שהעולם מחודש בכוונה לא היה אומר כך זה היוני הבליעל.

⁸ המקורות הבאים נלקטו ונאספו ממאמרו של הרב ארי יצחק שבט: "דילוג פרקים בלימוד התנ"ך והתלמוד עם ילדים מטעמי צניעות", אתר אורות ישראל, orot.ac.il.

נראה כי באופן כללי הנושא יותר נוגע ללימוד לילדים, שכן ככל שהאדם מתבגר כך הוא מבין יותר נושאים מורכבים. לכאורה נראה כי מצד ערך הצניעות יש מקום לטעון בפשטות שככל שנכלול יותר נושאים בתחום ה"טאבור", דברים שהצניעות יפה להם ולא נעסוק בהם עם ילדים, נצליח לגדל ילדים תמימים וערכיים יותר. עם זאת, בעידן האינטרנט והתקשורת האלקטרונית קיימת סכנה שהילדים ממילא ייחשפו בעצמם לתכנים אלו ודווקא לצדדים הבעייתיים שלהם, ולא לצדדים החיוביים והנעלים שבדחפים הללו. ניתן להבין את שני הצדדים, של ה"מצנזורים" ושל ה"מתנגדים לצנזור", כאשר הראשון דוגל בערך הצניעות ואילו השני דוגל בחשיבות לימוד התנ"ך בשלמותו.

מקורות ונימוקים בעד הדילוג בלימוד מחמת הצניעות

האדמו"ר האחרון מחב"ד, ר' מנחם מנדל שניאורסון, הורה שאין ללמוד מסכת שלמה, מסכת סוטה, עם בחורים שאינם נושאים, בגלל הסוגיות האינטימיות המופיעות במסכת (אגרות קודש יז):

כמ"ש אודות לימוד מסכת סוטה עם התלמידים שי' וכו' הרי לפלא כיון שיש חילוקי דיעות בזה **למה להם להכנס לענין זה** ובפרט שבהכתות כמו אלו שכותב אודותם. הרבה מסכתות אחרות לומדים בשיבות מאז ומקדם כידוע, ולמה לשנות בזה. ובמה שמסתתר מקונטרס תנועת ההשכלה וכו' הרי שם מדובר בהנוגע לדילוג וכן שלא לשלול את זה באופן פרינציפיוני, וקי"ל.

לכאורה אותו הדין יהיה גם בעניין דילוג פרקים בתנ"ך.

מקור נוסף לסוג של צנזור מטעמי צניעות נמצא בגמרא (מגילה כ"ה ע"ב): "כל המקראות הכתובין בתורה לגנאי קורין אותן לשבח", כגון "ישכבנה" במקום "ישגלנה", היינו לשנות את המילים של התורה ב"קרי וכתוב", כדי שלא להוציא דבר מגונה מפיו היינו להצניע את הדיבור.

בדומה לבעיה דידן נראה שהבן איש חי העלה את אותה הטענה לגבי קריאת שיר השירים עם ילדים קטנים (שו"ת רב פעלים א', יורה דעה נו):

דאין מן הראוי ללמד פסוקי שיר השירים לילדים ועמא דארעא בלשון המדינה דברים ככתבן ממש, יען כי כל פסוקי שיר השירים לא נאמרו כפי פשוטן ממש... **אבל פשוטן של דברים ככתבן ממש נראין כשירי עגבים ח"ו, ומי שדעתו קצרה כמו תינוקות דבי רב וכיוצא כאשר ילמדום פסוקים אלו בלשון המדינה יהיו הדברים קלים אצלם, ויהיו דומין בעיניהם כשירי עגבים ח"ו, על כן לא אריך לתרגם דברים ככתבן ללשון אחר, בפסוקי שיר השירים שהם קודש קדשים.**

ונראה שכיום שעברית היא שפת המדינה אולי יש מקום לטעון שיש להתייחס ללימוד הפסוקים הפחות צנועים עם ילדים, כפי שפסק הבן איש חי לגבי תרגום שיר השירים בזמנו ובמקומו.

בכל אופן מצאנו שיש הסתייגות כללית מלימוד תנ"ך עם ילדים בתור ספר המעורר שאלות וקושיות, וכדברי הר"מ שטרנבוך, אב"ד של העדה החרדית בירושלים (תשובות והנהגות ב, תנז): "יקבל שכר על הפרישה יותר מעל הדרישה".

מקורות ונימוקים נגד הדילוג מחמת הצניעות

המשנה במגילה (פ"ד מ"ט) אומרת: "המכנה בעריות משתקין אותו", ומסביר רבינו חננאל (אוצר הגאונים, מגילה עמוד 45): "וכי אתה מברר מילין מה שלא בירר משה רבנו ברוח הקודש".⁹

אמנם המקור המפורש ביותר בסוגיה נמצא בתוספתא מקבילה (מגילה ג, יט): "מעשה דוד ובת שבע לא נקרא ולא מתרגם והסופר מלמד כדרכו". ופירש רבי שמואל אביגדור תוספאה (מנחת ביכורים שם):

המלמד תינוקות אינו מדלג מכל היכא דלא נקרין ולא מתרגמין דדוקא בצבור אמור הך מילתא דאיכא בזיון טפי (=שיש יותר ביזיון לקרוא בצבור), אבל ללמד שרי.

יש בתוספתא זאת הנחיה ברורה ומפורשת שאין לדלג כלל בלימוד תנ"ך. החשיבות החינוכית בהבנת הפשט בנושאים הללו עולה גם מהרמב"ם בעניין שכנוע האישה הסוטה להתוודות (הלכות סוטה פ"ג ה"ב):

ואומרין לה בתי הרבה קדמוך ונשטפו, ואנשים גדולים ויקרים תקף יצרן עליהן ונכשלו. ומגידין לה מעשה יהודה ותמר כלתו ומעשה ראובן בפלגש אביו על פשטו ומעשה אמנון ואחותו, כדי להקל עליה עד שתודה.

לאחר שהוכחנו שאין לדלג על הסיפורים הללו, יש להבין את דברי המשנה (חגיגה פ"ב מ"א): "אין דורשין בעריות בשלשה", שלכאורה משתמע ממנה שכמו מעשה בראשית ומעשה מרכבה, אף העיסוק בתחום העריות צריך זהירות בהוראה ונמנעים מללמדו בכיתה רגילה. נראה אף כאן שמדובר בסוגיות ספציפיות, כמו שמסביר רבי עובדיה מברטנורא:

⁹ לגבי המשנה במגילה (פ"ד מ"י): "מעשה ראובן נקרא ולא מיתרגם", נראה מהפרשנים כי חוסר העיסוק בפרשיות הוא דווקא בגלל החשש לגנותן של אבות האומה ולא בגלל ענייני צניעות. כך ברש"י (מגילה כ"ה ע"א ד"ה ילא מתרגם): "ולא מתרגם - חיישינן לגנותו", וכן מובא בפירוש המשניות לרמב"ם שם.

אין דורשין בעריות - לשלשה בני אדם כאחד אין דורשין להם סתרי עריות, כגון בתו מאנוסתו דלא כתיבא בקרא בהדיא ואתיא מדרשא. **שמא בזמן שמדבר הרב עם אחד ישאו ויתנו השנים ביניהם, ולא יתנו לבם לשמוע מפי הרב כשדרש בו איסור, ויבואו להקל בעריות** על ידי שנפשו של אדם מתאוה להן ומחמדתן יותר משאר איסורים שבתורה.

כלומר המשנה מדברת על סוגיות שאינן מפורשות בתורה, ועלולים שניים מתוך שלושת התלמידים להתעסק בשיחה צדדית במקום להקשיב לרב ויבואו להתיר בטעות את אותן עריות. אם כן אין מדובר בחשש של חוסר צניעות בעצם לימוד הנושא, אלא בחשש של חוסר הקשבה ומתוך כך טעות. באותו עניין כתב הרב משה פיינשטיין שאין לחוש מכיוון ש"תורה מגנא ומצלא" (אגרות משה יורה דעה ה, לד):

דבר מה ששאל תלמידי הרב ליפא זאב הלוי רבינוביץ ממנציסטר אם מותר ללמד עניני אישות ופרו ורבו וכדו' על פי תכנית הממשלה בבית הספר, השבתי דודאי שאין ללמד דבר זה שיש מקום להערעור שערערו עליהם שהם דברים שמגרים יצה"ר ח"ו, **משום שלא דמי כלל למה שלומדים בסוגיות הגמרא שתורה מגנא ומצלא.**

אבלות

נראה כי יש הסתייגות כללית בעניין לימוד הלכות אבלות משום חשש ממוות של אדם קרוב. החת"ם סופר, בתשובה לרבי עקיבא איגר, אומר שהוא לא רוצה לענות על שאלות ב"הלכות שמחות" - הלכות אבלות (שו"ת חתם סופר ח"ב יורה דעה שמו):

יקרת קדושתו הגיעני ובקראי בו ב' קושיות בהלכות שמחות **נרתעתי לאחורי כי גברא קפדנא אנא ואמרתי העבר חרפתי אשר יגורתי כי משפטיך טובים** ואמנם שגגה יצאה מלפני השליט הגדול קדוש מו"ח הגאון נ"י ונעשיתי אבל אם קודר שחיתי ובאה אלי שמועה מאמי הצדקת זצ"ל תנצב"ה... ומו"ח הגאון דלא קפיד ולא קפדין בהדיא יעבור עיונו עליו בשובע שמחות או יניח הדברים עד ט"ב שחל להיות בשבת הבע"ל **ואם אולי בין כך יהפוך לששון ולשמחה אם כן גם יבולע המות לנצח ופשיטא דליכא תו קפידא.**

לעומת זאת הרב חבי"ב¹⁰ כותב שאין לחוש מפחד על הדבר ויש ללמוד את הנושא, אמנם עם כמה סייגים (שיירי הכנסת הגדולה הגהות טור יורה דעה רמה):

ג. אסור להניח מללמוד מועד קטן ובפרק מי שמתו מפני שהם דברים של מיתה.

ומיהו ימהר ולא ידקדק כמו בשאר מסכתות. ספר חסידים סימן רכ"א.
אמר המאסף, ואני שמעתי בקושטא שנמנעים מלקרות ערובין ונדה ויבמות מפני שראשי תיבותיהן עני, וגם שמעתי שנמנעין מלקרות בתרא מפני שמה שנראה שזו היא אחרונה, וי"א מפני שחלה בה רש"י ז"ל, ולדבריהם יותר יש לחוש במסכת מכות שמת בה רש"י. ויראה דאינם נמנעים בכל אלו אלא ללמד עם חברים בישיבה, אבל לעצמו כל אחד ואחד צריך ללמד, וכמ"ש בספר חסידים.¹¹

וכן כותב הרב שלמה זלמן אויירבך (הליכות שלמה טו, הלכות ת"ב סעיף י' הערה 35):

בדבר למוד הלכות אבלות ומסכת מועד קטן בשאר ימות השנה, היתה דעת רבנו דאין להמנע מכך כלל, ושומר מצוה לא ידע דבר רע, ואף שרבנו החתם סופר ז"ל בגודל קדושתו חשש לכך אין זה שייך לאנשים כערכנו, ובפרט דעל כל צרה שלא תבוא רח"ל הרי זקוקים ביותר לידע את המעשה אשר יעשון על כל צעד ושעל וכמעט שלא יתכן לנהוג כדן וכהלכה אם לא למד ויודע ההלכות על בורין...

לסיכום נראה כי אין בעיה עקרונית עם לימוד הלכות אבלות אך יש הסתייגות קלה מתוך פחד וחשש ממוות של אדם קרוב (שבעקבות כך יצטרך לקיים את ההלכות).

חכמות חיצוניות

חכמה יונית

המשנה במסכת סוטה (פ"ט מי"ד) אומרת שאסור לאדם ללמד את בנו חכמה יונית: "בפולמוס של טיטוס - גזרו על עטרות כלות, ושלא ילמד אדם את בנו יונית". ומסבירה הגמרא את סיבת האיסור (שם מי"ט ע"ב):

ת"ר: כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובלוס מבפנים. בכל יום ויום היו משלשלין דינרים בקופה ומעלין להן תמידים. היה שם

¹⁰ רבי חיים ב"ר ישראל בנבנשתי 1603-1673, קושטא-אזמיר (טורקיה).

¹¹ וכלשון רבי יהודה החסיד בספר חסידים (רסא): "אהוב לך את המצוה הדומה למת מצוה שאין לה עוסקים כגון שתראה מצוה בזויה או תורה שאין לה עוסקים כגון שתראה שבני עירך לומדים מועד וסדר נשים תלמוד סדר קדשים, ואם תראה שאין חוששים ללמוד מועד קטן ופרק מי שמתו אתה תלמד ותקבל שכר גדול כנגד כולם כי הם דוגמת מת מצוה, אהוב אותן מסכתות ואותן הלכות שבני אדם אין רגילים בהם".

זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יונית, לעז להם בחכמת יונית, אמר להן: כל זמן שעוסקים בעבודה אין נמסרין בידכם. למחר שלשלו להם דינרים בקופה והעלו להם חזיר, כיון שהגיע לחצי חומה, נעץ צפרניו נדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה. אותה שעה אמרו: ארור אדם שיגדל חזירים, **וארור אדם שילמד לבנו חכמת יונית.**

בשעת המצור על ירושלים הייתה החכמה לעזר לאויב, ולכן חכמי הדור קבעו שאין ללמוד את החכמה הזאת כדי שלא יהיו קשורים לתרבות היונית. בכל אופן לכאורה נראה שאין בעיה עקרונית עם החכמה היונית אלא שיש איסור ללמוד אותה משום המעשה שהיה.¹²

למרות האיסור החמור הגמרא מסייגת את אותו האיסור (שם): **"לשון יונית לחוד, וחכמת יונית לחוד...".** נראה שיש חילוק בין השפה היונית שככל הנראה הייתה נצרכת, לבין החכמה שמראה על חיבור עמוק יותר לתרבות ולעם. אך אנחנו רואים שיש חריג נוסף לאיסור - קירבה למלכות ומתוך כך יש נצרכות לדעת אותה החכמה (שם):

והאמר רב יהודה אמר שמואל משום רשב"ג, מאי דכתיב: עיני עוללה לנפשי מכל בנות עירי? אלף ילדים היו בבית אבא, חמש מאות למדו תורה וחמש מאות למדו חכמת יונית, ולא נשתייר מהן אלא אני כאן וכן אחי אבא בעסיא! **שאני של בית ר"ג, דקרובין למלכות הוו,** דתניא מספר קומי הרי זה מדרכי האמורי, אבטולוס בן ראובן התיירו לספר קומי, **שהוא קרוב למלכות,** של בית רבן גמליאל התיירו להן חכמת יונית, **מפני שקרובין למלכות.**

לאחר שראינו את האיסור על לימוד חכמה יונית, יש לבדוק מהי אותה חכמה. רוב הראשונים¹³ סוברים שמדובר בסוג של תקשורת בין האנשים וצורת דיבור, ולא השפה עצמה, וכדברי הריב"ש (שו"ת הריב"ש מה):

¹² לגבי האם חכמה יונית נחשבת ביטול תורה, הגמרא במנחות (צ"ט ע"ב) מספרת: "שאל בן דמה את רבי ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית. קרא עלי... והגית בו יומם ולילה, צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית ופליגא דר' שמואל בר נחמני... א"ר יונתן: פסוק זה אינו לא חובה ולא מצוה אלא ברכה". באופן דומה נראה גם מהירושמי (סוטה פ"ט ה"טו), אלא ששם מוסיפים: "והתני רבי ישמעאל 'ובחרת בחיים' - זו אומנות, מעתה אסור ללמוד את בנו אומנות בגין דכתיב והגית בו יומם ולילה?", ועונים - "מפני המסורות" (המוסרים לשלטון). בכל מקרה גם אם היה חיוב כולל עדיין היה מקום לומר שאפשר ללמוד חכמה יונית לפי דברי הר"ן (נדרים ח' ע"א): "שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו", כלומר החיוב הוא רק לפי כוחו. בדומה לכך כתב ר' עובדיה מברטנורא בפירושו למשנה (אבות פ"ה מכ"ב): "שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אך ולא למוד חכמת יונית, שאין מותר ללמוד חכמת יונית **אלא במקום שאסור להרהר בדברי תורה, כגון בבית המרחץ או בבית הכסא.**"

¹³ רש"י, רמב"ם, מאירי, ריב"ש.

נ"ל שחכמת יונית היא **לדבר בלשון יווני בחידות ובלשון סתום שלא יבינו אותו ההמון** רק אותם שלמדו והורגלו באותן החידות.

לכאורה היה נדמה שהחכמה היוונית היא חקירה שכלית באמונה, שכן היוונים עסקו רבות בפילוסופיה, אך הרשב"ץ מסביר שהאיסור הוא רק על אותם הרמיזות אבל בלימוד חכמת החקירה השכלית שלהם אין בעיה¹⁴ (מגן אבות ב, יד):

וכן מה שאסרו ללמוד חכמה יונית, כמו שזכר בפרק מרובה ואחרון מסוטה, **לא אמרו זה על חכמה שהיא על דרך חקירה שכלית**, אלא על החכמה שהיתה נוהגת באותו זמן לדבר בלשון רמיזה, כמו שהוא נראה בראשון מחגיגה. ואף חכמה זו מותרת היתה, אלא מפני אותו מעשה הנזכר במנחות פרק ר' ישמעאל, ועל אותו מעשה אמרו, ארור המלמד את בנו חכמה יונית.

לעומתם, הרמב"ם סובר שאותה חכמה כלל לא קיימת כיום (פירוש המשנה סוטה פ"ט מי"ד): "ודבר זה אין לי ספק שנשתקע **ולא נשאר ממנו בעולם היום לא מעט ולא הרבה**". בסופו של דבר לדעות אלו נראה כי אין דבר השקפתי-מהותי שבגללו אסור ללמוד, אולי ניתן לשער שזו גזרת חכמים לעם כדי שלא יתערו בחברה היוונית הקלוקלת ובתרבות היוונית שעובדת אלילים.

ספרים חיצוניים

אחת מן הצנזורות הלימודיות היא על הספרים החיצוניים. ננסה לבחון מה הם אותם הספרים ומה גדר האיסור.

המשנה בסנהדרין (פ"א מ"א) אומרת שהקורא בספרים חיצוניים אין לו חלק לעולם הבא:

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא... ואלו שאין להם חלק לעולם הבא: האומר אין תחיית המתים מן התורה ואין תורה מן השמים, ואפיקורוס. **רבי עקיבא אומר: אף הקורא בספרים חיצוניים.**

הגמרא מפרשת מה הם אותם הספרים (ק' ע"ב):

רבי עקיבא אומר: אף הקורא בספרים חיצוניים וכו'. תנא: **בספרי צדוקים**.¹⁵ רב יוסף אמר: **בספר בן סירא נמי** אסור למיקרי.

¹⁴ למרות שהרבה ראשונים אחרים שהחכמה שלהם היא דבר מקולקל, ועל נושא זה נעמוד בפרק על הפילוסופיה.

¹⁵ ובכתבי יד אחרים נכתב 'ספרי מיניים' ונראה כך גם מדברי הראשונים לקמן.

נראה כי יש סוגים של ספרים חיצוניים. הסוג הראשון הוא ספרי צדוקים או מינים שהם עובדי עבודה זרה וכן כתב הרמב"ם (הלכות עבודה זרה פ"ב ה"ב):

ספרים רבים חברו עובדי כוכבים בעבודתה היאך עיקר עבודתה ומה מעשיה ומשפטיה, ציונו הקדוש ברוך הוא שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה, ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור...

בשאלה למה אסור לקרותם, נחלקו הראשונים. הרא"ש (סנהדרין יא, ג) סובר שאסרום משום שיש בהם מן המינות:

ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצוניים. תנא **ספרי צדוקים** אותם שפירשו התורה לפי דעתם ולא שמכו על דברי חכמים. **כי יש בדבריהם צד מינות**. וכ"מ שפקרו הצדוקים אחז"ל שתשובתן בצידין ואפילו דברים טובים שבהן אסור לקרותן.

לדעת רבי עובדיה מברטנורא הם נאסרו משום שאין בהם חכמה והם בזבוז זמן:

בספרים החיצוניים. **ספרי מינים**, כגון **ספרי אריסטו היווני וחביריו**. ובכלל זה הקורא בספר דברי הימים של מלכי נכרים ובשירים של עגבים ודברי חשק **שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא איבוד זמן בלבד**.

ר' עובדיה מברטנורא מרחיב את האיסור ומחמיר לאסור לקרות את ספרי אריסטו ודומיו היינו ספרי פילוסופיה¹⁶ שנחשבים לשיטתו לספרי מינים.¹⁷

שיטה שנייה בנושא סוברת שלא רק ספרי צדוקים נאסרו אלא גם ספרים שלא נכללו בכ"ד ספרי הקודש. אמנם נחלקו הראשונים לגבי ספר בן סירא האם הוא נכלל באותו הגדר או לא.

רש"י¹⁸ סובר שהוא אסור בלימוד והסיבה היא ביטול תורה (סנהדרין ק' ע"ב): "רב יוסף אמר אף בספר בן סירא - שיש בו דברי הבאי, **ובא עליהם לידי ביטול תורה**".

¹⁶ וכך גם סבר הריב"ש.

¹⁷ בהמשך נעמוד על המחלוקת הרחבה בעניין לימוד הפילוסופיה.

¹⁸ וכך גם פירש הרמב"ם (פירוש המשנה סנהדרין פ"י מ"א): "וספרים החיצוניים אמרו **ספרי מינים**. וכן ספרי **בן סירא** שהיה איש חבר ספרים בהזיות מעניני 'אלפראסה' (טענת הכרת תכונותיו של אדם על ידי סימנים חיצוניים בגופו או בשעריו, ר' יוסף קאפח) שאין בהם חכמה ולא תועלת אלא אבוד הזמן בדברים בטלים, כגון אלו הספרים המצויים אצל הערבים מספרי הדורות ומנהגי המלכים ויחוסי שבטי הערבים וספרי השירים וכיוצא בהם מן הספרים שאין חכמה בהם ולא תועלת גשמית אלא אבוד הזמן בלבד".

הריטב"א (בבא בתרא צ"ח ע"ב)¹⁹ סובר שאין איסור ללמוד באופן ארעי והאיסור הוא הלימוד העיוני:

פירוש ואף על פי שקראוהו בסנהדרין ספרים החצונים, שמע מינה **שלא אסרו שם אלא לעשות ממנו קבע אבל ראוי להגות בו בעתות ללמוד ממנו חכמה ומוסר**, מה שאין כן בספרי מינין ממש.

הרב ראובן מרגליות טוען שכיום כבר אין איסור לקרוא²⁰ ואפילו ללמוד בהם בעיון מותר, שכן כל האיסור נובע מכך שבאותו זמן שנחתם התנ"ך היה חשש שאנשים יכניסו ספרים אחרים לכ"ד ספרי הקודש, ובגלל זה קבעו את האיסור עליהם אבל כיום כבר אין חשש כזה כי כבר השתרש סדר התנ"ך (מרגליות היס ק' ע"ב, ד"ה רב יוסף אמר בספר בן סירא נמי אסור למקרי'):

וראה בספר יסוד המשנה ועריכתה פרק א' שבררתי כי אחרי שהנביאים האחרונים חתמו כ"ד כתבי קודש וגזו גניזת כל שאר המגילות מדברי הנביאים שהיו בידי העם והם לא מצהו בהן צורך לדורות. יען שאז בתקופת החתימה עוד לא נטבעו כתבי הקדש כחטיבה שאין להוסיף עליה ולולא שגזו היה כל אחד מוסיף כפי אומד דעתו לכן הוכרחו לגנוז כל אשר לא הובא אל הקודש פנימה וגזו שכל הקורא בספרים החיצונים אין לו חלק לעוה"ב, ונכללו בשם "ספרים חיצונים" אלו הספרים שהיו קרובים לתקופה זו [כמו שנתכנו "ברייתות" או "חיצוניות" משניות שלא הוטבעו במשנה... וכמו המסכתות הקטנות שאחרי חתימת התלמוד...] שהיה מקום לחשוש שיכנסו ויצרפו לכתבי הקודש, וכמבואר במד"ר נשא פ"יד ד ופסיקתא רבתי פס' ג' ויותר מהם בני הזהר אמר הקב"ה כ"ד ספרים כתבתי לך אל תוסף עליהם כו' כל מי שקורא פסוק שאינו מכ"ד ספרים כאלו קורא בספרים חיצונים הזהר עשות ספרים הרבה שכל העושה כן אין לו חלק לעוה"ב כו', **אבל על ספרים שנתחברו מזמן ההוא והלאה או ספרי הומירוס שלא עלה על הדעת לספחם לכתבי הקודש לא החמירו לגזור**, מובן שכל שהתרחקו מתקופת חותמי כתבי הקודש בתקופת התנאים ומה גם אחריהם בתקופת אמוראים **שלא היה כבר כל חשש שיסופחו לכתבי הקודש נשתנה**

¹⁹ וכן כתב הנימוקי יוסף בבא בתרא מ"ח ע"ב.

²⁰ ההיתר לקרוא בו כבדרך ארעי כבר נכלל בירושלמי (סנהדרין פ"י ה"א): "רבי עקיבה אומר אף הקורא בספרים החיצונים. כגון ספרי בן סירא וסיפרי בן לענה אבל סיפרי המירס וכל ספרים שנתכנו מיכן והילך **הקורא בהן כקורא באיגרת** מאי טעמא ויותר מהמה בני הזהר וגו' להגיון ניתנו ליגיעה לא ניתנו.

היחס לספר בן סירה והעריכה רק מפאת תוכנו שיש בו הרבה דברי הבאי ורב יוסף אמר מילי מעליותא דאית ביה דרשינן ראה בספרי הזכר.

פילוסופיה

לאחר חתימת הגמרא ותקופת הגאונים נפוצו עם ישראל לקצות תבל כאשר שני המרכזים הגדולים היו בארצות ספרד ובארצות אשכנז וכנראה בעקבות מאפייני המקומות בתקופות אפשר לראות שוני השקפתי-לימודי בין המרכזים. ארצות ספרד-אסלאם המשיכו את הקו הפילוסופי שהיה ביוון העתיקה ובפרשנויות מחודשות לתנ"ך. ואילו נראה שחכמי אשכנז שהשתקעו בעולם יותר נוצרי-מסיונרי והיו צריכים להגן על רעיונות היהדות בפני הנוצרים, למדו באופן יותר מסורתי ובפרשנות שיותר נצמדת למדרשי חז"ל. אחת הנפקא מינות לדרך הלימוד השונה היא שראשוני ספרד למדו פילוסופיה, כמו למשל גדול הפילוסופים הספרדים - הרמב"ם.²¹ השוני הלימודי אולי הוא זה שיצר במקום מסוים את הפולמוס שהתקיים נגד הרמב"ם (בשנים 1291-1232) שבעקבותיו כנראה התחיל הפולמוס המרכזי על לימוד הפילוסופיה שהתקיים בין המאה ה-13 עד סוף המאה ה-14, תחילת המאה ה-15.

כבר בגאונים נראה שהיתה מחלוקת בנושא שכן אנחנו מוצאים מחלוקת של רס"ג ורב האי גאון כאשר רס"ג בעד הלימוד (ספר האמונות והדעות הקדמה):

ואם יאמר אומר איך נשים עלינו לדין העיון בידעיות ודקדוקים עד אשר נאמין אותם כפי מה שיתבררו במלאכת השיעור ויתיישבו, והעם מרחיקים המלאכה הזאת עד שהם אומרים שהעיון בה מביא הכפירה ומביא אל האפיקורסות? נאמר כי זה אינו אלא אצל עמי הארץ שבהם... ואם יאמר אומר הנה חכמי ישראל הזהירו מזה, ובלבד העיון בתחלת הזמן ותחלת המקום, כאמרם כל המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאלו לא בא לעולם; מה למעלה מה למטה, מה לפניו, מה לאחור. נאמר ונעזר באלהים כי **העיון האמתי לא יתכן שימנעוהו ממנו, ויוצרו כבר צוה בו עם ההגדה הנאמנת...**

ורב האי גאון נגד (אוצר הגאונים בתשובה לרבי שמואל הנגיד עמ' 65):

אגרת הגאון השלם הוא רבינו האי גאון ז"ל בתשובתו אשר השיב על שאלת הנגיד ר' שמואל ז"ל על לימוד חכמת הפילוסופיא. וזה לשונו:

²¹ וכן רס"ג, ר' שלמה אבן גבירול, ריה"ל ורבינו בחיי אבן פקודה.

וזה שאני מצוה את אדוננו הנגיד יחי לעד שלא יהא עסקך בחכמת ההגיון שזו **מדה קשה הגוררת עברה** ואסרוה רז"ל... ואשר יסיר ליבו מהם ויתעסק בדברים ההם יסיר מעליו עול תורה ויראת שמים ויפסיד אותם העניינים [הכתובים בספרים החיצונים] כי יסלק מעליו עול (דברי) התורה לגמרי. **ומזאת ההנהגה יארע לאדם שישבש דעתו עד אשר לא יחוש לעזיבת התורה והתפלה.**

ראשית המחלוקת בתקופת הראשונים מתחילה עם רבינו בחיי אבן פקודה בספרו חובות הלבבות שם הוא מציג את תורתו הפילוסופית אך גם את דעתו בעניין הלימוד (חובות הלבבות שער הבחינה ב):

אך אם אנו חייבין לבחן בברואים אם לא, נאמר כי הבחינה בברואים והבאת ראייה מהם לחכמת הבורא יתברך **אנו חייבין בה מן המושכל, מן הכתוב ומן הקבלה. מן המושכל**, כי השכל מעיד שיתרון המדבר על שאינו מדבר הוא רק ביתרון הכרתו והבנתו וקבולו דעת סודי החכמה המקויימים בכל העולם, כמו שאמר הכתוב מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו. וכשהאדם חושב ומתבונן בסודי החכמה ובוחן סימניה, יהיה יתרונו על הבהמה כפי הבנתו. ואם יתעלם מהם, לא יהיה דומה לבהמה, אך יותר גרוע ממנה... **ומן הכתוב**, מה שאמר: שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה... **ומן המקובל**, מה שאמרו רז"ל כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכתוב אומר והיה כנור, נבל תוף וחליל ויין משתייהם ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. ואמרו: מניין שחייב אדם לחשב בתקופות ומזלות שנאמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון וגו' איזו היא חכמה ובינה שהיא לעיני העמים, הוי אומר זה חשבון תקופות ומזלות... וכבר התבאר חיוב הבחינה בברואים והבאת הראיות מסימני החכמה, ואתה דע לך.

רבינו בחיי מוכיח את טענתו על ידי שלוש הוכחות, וממשיך וכותב נגד המתנגדים (שם שער היחוד ג):

אך לדעת, אם אנו חייבין לחקר על היחוד בדרך העיון אם לא, אומר כי כל מי שיוכל לחקר על הענין הזה והדומה לו מן העניינים המושכלים בדרך הסברה השכלית, חייב לחקר עליו כפי השגתו וכח הכרתו. וכבר הקדמתי בתחלת הספר הזה מן הדברים המראים חיוב הענין מה שיש בו די. והמתעלם מחקר, **הרי זה מגונה ונחשב מן המקצרים בחכמה ובמעשה**, והוא דומה לחולה, שהוא בקי בחליו ובדרך רפואתו, סמך על רופא שמרפא אותו בכמה מיני רפואות, והוא

מתעצל לעיין בחכמתו וסברתו ברפואות הרופא, לדעת, אם הוא מתעסק בעניניו על דרך נכונה אם לא, והיה יכול לעמד על זה מבלי דבר שימנעהו.

הרמב"ם, בספרו מורה הנבוכים, שוטח את משנתו הפילוסופית והמחשבתית ושם הוא יוצא בחריפות נגד אותם שלא לומדים (מורה נבוכים א, לב):

ואין הרצון באלו הכתובים אשר אמרום הנביאים והחכמים ז"ל לסתום שער העיון לגמרי ולבטל השכל מהשיג מה שאפשר להשיגו, כמו שיחשבו הפתאים והמתרשלים אשר ייטב להם שישמו חסרונם ופתיותם שלמות וחכמה, ושלמות זולתם וחכמתם חסרון ויציאה מן הדת, שמים חושך לאור ואור לחושך, אבל כוונת כולם להגיד שיש לשכל האנושי גבול יעמוד אצלו, ולא תדקדק מלות נאמרו בשכל בזה הפרק וזולתו, כי הכוונה הישרה אל הענין המכוון לא אמתת מהות השכל, ולדקדוק זה פרקים אחרים.

לעומת זאת היו מן הראשונים²² שסברו שאין ללמוד פילוסופיה מפני שהיא מבלבלת והאדם לא יכול לעמוד מולה, הראשון שסבר כך היה רבי זרחיה היווני (ספר הישר שער ו' מידה י'):

יש חכמות משחיתות האמונה, כגון חכמות חיצוניות, וחכמות האפיקורסים. וחכמת הפילוסופיא. כל אלה אין צריך לעובד אלהים לשקוד עליהן, רק ירחק מהן בכל כוחו, כי בטרם שישגי מהם תועלת, יאבד אמונתו, וידמה למי שאבד חפץ בשביל אחר ולא השיג השני.

אך מסייג את דבריו:

...אך כוונת הפילוסופיא ותכונתה היא לדעת ייחוד השם וכשידענו אז יעבדנו... אבל כשיקרא לבדו ספרי הפילוסופיא, או יקראם עם רב חכם שאינו חסיד גמור, אין ספק כי תשחת אמונתו, ויפסיד יותר ממה שירויה. וזה הכלל הוא עמוד לכל ירא ה', ועל כן צריך לזהר בו.

נראה כי מדבריו אם יהיה הלימוד עם מלווה אז יהיה מותר.

ראשון נוסף שהתנגד ללימוד הפילוסופיה היה הרא"ש. בפולמוס שהיה בזמנו כתב נגד אותם הלומדים והמעיינים (שו"ת הרא"ש כלל נה, ט):

²² גם הריב"ש בתשובה מ"ה עוסק בנושא וקובע שיש להתרחק מהפילוסופיה והחכמות החיצוניות.

ועל שכתבת מגזרת השכל וגזרת הדת מה אשיב על זה... אבל חכמת הפילוסופיה היא טבעית וחכמים גדולים היו והעמידו כל דבר על טבעו **ומרוב חכמתם העמיקו שחתו והוצרכו לכפור בתורת משה** לפי שאין כל התורה טבעית אלא קבלה... ועל זה אמר החכם כל באיה לא ישובון רוצה לומר **כל הבא ונכנס מתחלה בחכמה זו לא יוכל לצאת ממנה להכנס בלבו חכמת התורה** כי לא יוכל לשוב מחכמה טבעית שהורגל בה כי לבו תמיד נמשך אחריה...

בפולמוס זה יצאו מבית דינו של הרשב"א שלושה כתבי חרם שבהם הוא מחרימ את חכמי מונטשפלייר על לימודם בחכמה באותם כתבים (אשר מובאים בשו"ת הרשב"א חלק א' תיג-תיז). הוא מוכיח את אותם חכמים ומחרימ כל אדם שילמד פילוסופיה שמתחת לגיל עשרים וחמש,²³ ובעקבות הכתבים הללו נשלחה אל הרשב"א איגרת התנצלות מרבי ידעיה פניני הבדרשי ששם הוא מרבה לדבר בכבוד הרשב"א והרמב"ם, ומסביר שם את היתרונות שיש ללימוד, כמו הבנת עמוקה יותר של מעשה בראשית ומרכבה או דע מה שתשיב ודומיהן.²⁴

סוגיית 'דע מה שתשיב לאפיקורס' מראה שההיתר מתרחב בשל הצורך בלימוד מסיבות צדדיות. וגם בזה נחלקו. המשנה באבות (פ"ד מי"ב) אומרת:

רבי אלעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס ודע לפני מי אתה עמל ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך.

המאירי ורבינו יונה טוענים שעל ידי לימוד תורה נדע להשיב ולימוד חכמות חיצוניות²⁵ אינו נצרך (פירוש רבינו יונה על אבות פ"ב מי"ד):

שיקבע עצמו ללמוד תורה כדי שידע להשיב על דברי האפיקורוס שאם לא ישיבוהו כפי טענותיו ושקריו ילמדו העולם מהם וישתנו מים הרעים בראותם כי נוצח אותו ונמצא שם שמים מתחלל.

הרמב"ם והרשב"ץ²⁶ סוברים שהוראת דע מה שתשיב לאפיקורוס נותנת אישור ללמוד פילוסופיה כדי להשיב (מגן אבות פ"ב מי"ד):

²³ למרות שבכתב השלישי הוא כבר אוסר לימוד בכל גיל. עם זאת אפשר לראות שדעתו לגבי אופי הלימוד מתבטא יותר בכתבים הראשונים.

²⁴ מובא בשו"ת הרשב"א חלק א, תיח.

²⁵ מה שתואם לגישותו של רבינו יונה נגד הרמב"ם בויכוח על דרכו ההלכתית והפילוסופית.

²⁶ וכן ברבינו בחיי על התורה (דברים יג, ז).

ודע מה שתשיב את אפיקורוס מכאן **נהגנו היתר בעצמנו ללמוד החכמות ההם**, כדי שמדברי עצמם נשיבם לומר להם כי אין להם ראיות לסתור דברי תורה ונביאים.

בדברי האחרונים נושא הלימוד הפילוסופי נידון בכתבי רבי נחמן מברסלב הסובר שאין לחקור באמונה ומתוך כך גם אסור בתכלית ללמוד נושאים שיש בהם ניגוד לאמונה הפשוטה (ליקוטי מוהר"ן סד):

...ועל מה שאינם חכמות, היינו האפיקורסית השנית כנ"ל. ועל כן בודאי מזה האפיקורסית השנית, **בודאי צריך ליזהר יותר ויותר, לברוח ולהמלט משם, לבלי לעיין ולהביט בדבריהם כלל, כי ח"ו בודאי ישקע שם, כי עליו נאמר כל באיה לא ישובון וכו' כנ"ל.**

מן הצד השני נמצא המהר"ל מפראג, שמתיר ללמוד מתוך הוראת "דע מה שתשיב" (נתיבות עולם נתיב התורה יד):

אך אמנם אם דעתו כמו שאמרו ודע מה שתשיב לאפיקורס ואם לא ידע דבריהם איך ידע להשיב על דבריהם ואם כן צריך לדעת דבריהם, **ודבר זה בודאי מותר אם כוונתו ללמוד דבריהם כדי שידע להשיב לאפיקורס**, כי דבר זה אזהרה רבה ויתירה כמו שאמרו ודע מה שתשיב לאפיקורס ומנו זה עם דברים גדולים שמזה תראה כי נחשב זה דבר גדול ביותר. **ולענין זה מותר ולא נחוש שיהיה נמשך אחר דעתם אם תחלת כוונתו לסתור דבריהם כאשר דברו נגד התורה ודעת חכמים.** ...**ובודאי אין זה נאמר רק על פילוסופי יון שהיו חוקרים מדעתם ומשכלם ושאלתם חקירת פילוסופי**, ולכך אמר שיהיה שקוד דהיינו זריזות יתירה ועיון שכלי להשיב על דבריהם להעמיד דת אמת. ובזה יהיה שכרו עם הצדיקים בגן עדן. **אמן כן יהי רצון.**

לסיכום ראינו את שני הצדדים בדיון. בצד שמתנגד נמצאים רב האי גאון, הרא"ש, הרשב"א ובית דינו, הריב"ש ורבי זרחיה היווני. בצד התומך נמצאים רס"ג, הרמב"ם, רבינו בחיי אבן פקודה וחכמי מונטשפלייר שבראשם נמצא רבי ידעיה פניני הבדרשי. בנוסף ראינו את הדיון על טענת הלימוד 'דע מה שתשיב לאפיקורס', שגם שם נחלקו הדעות האם צריך ללמוד חכמות חיצוניות או שאפשר להשיג הכל דרך לימוד תורה כשבצד המתנגד ללימוד עומדים המאירי, רבינו יונה ורבי נחמן ובצד התומך עומדים הרמב"ם, הרשב"ץ והמהר"ל מפראג.

סיכום

לאחר סקירת הנושאים שנגענו בהם במאמר, ננסה לענות על השאלות ששאלנו בהקדמה. שאלנו האם מותר לצנזר ולאור לימוד תחומים אלו, האם יש בתכנים בעיות מהותיות, ואם יש בעייתיות מה היא אותה בעייתיות, ובנוסף מהו גדר הצינזור.

נראה כי יש היתר לצנזר, שכן כאשר מעיינים במקורות ודברי הראשונים והאחרונים הנ"ל רואים שהדבר נעשה פעמים רבות. ולגבי התכנים הספציפיים – נגענו בכל תחום באופן מפורט.

ראינו כי יש נושא אחד שבו לכולי עלמא יש בעיה עקרונית והוא לימוד ספרי המינים. השאלה היא מה שונה בספרי עבודה זרה שאפילו לתלמיד ותיק אסור ללמוד. הסיבה לדבר מובאת בשיעורו של הרב משה שפירא (רעה אמונה שיעור ג פסקה טי-י):

בשורש העבודה זרה מונח היצר של פריקת עול ה' יתברך, על ידי החלפתו בעול אלילים שאדם יוצר לפי רצונותיו באופן שבסופו של דבר אדם עובר את עצמו... מה שנשאר מהעבודה זרה אצלנו זה רק היצר של פריקת עול הפיתוי הוא שלא להשתעבד לשום דבר, ולבטל לגמרי את ענין העבודה. זוהי העבודה הזרה המודרנית. **מחשבת המינות נובעת מאותו היצר עניינה הוא פריקת עול הדעת.** כאשר אדם תר אחר מחשבת הלב, הדבר מקביל לגמרי לזנות, בזמן שאדם קובע את דעתו לפי מראה עיניו, זהו זנות אחר דמיון, כלשון התורה אשר אתם זונים אחריהם" לפיכך הרמב"ם מצרף את שני האיסורים באותן הלאו: "לא ימשך כל אחד מכם אחר דעתו הקצרה, וידמה שמחשבתו משגת האמת. כך אמרו חכמים: 'אחרי לבבכם זו מינות ואחרי עיניכם זו זנות'".

לכאורה לא היה לרמב"ם להביא את הסיפא "אחרי עיניכם - זו זנות", דבר שאינו שייך להלכות עבודה זרה, אלא ששני הדברים נמצאים על אותו הקו של שליטת הדמיון. **אדם הקובע בלבו שהוא משיג את המציאות המוחלטת של כל תמונת העולם, הרי זה רק בעולם הדמיון.** שם הכל ברור ומסתיים במה שנראה לעינים. כשם שמי שנמשך אחר הזנות נמשך רק אחר מראה עיניו.

המינות והזנות משותפים בכך שיש בהם פריקת עול המציאות האמיתית. מכוח הפיתוי לחיות לפי הנראה בדמיון בלבד. ולפיכך שני הדברים באו באזהרה אחת. **אל תיכנסו לעולם הדמיון, בו הנראה לעינים הוא כל המציאות וזה בין בתפיסת העולם של המינות, ובין בהימשכות אחר הזנות.**

הרב משה שפירא טוען שעצם מחשבת המינות היא שגורמת לאדם להתחיל לדמיין עולם שבו הוא זה שמחליט וקובע מה האמת ומה השקר, ובזה טמון הרעיון שהרמב"ם מביא

במשנה תורה, "לא תתורו" משמעו שאסור לחקור את עיקרי האמונה שסגנון של חקירה ניסיונית הוי אומר מתחיל לחקור האם יש או אין בורא וכיוצא בזה. הסיבה שנאסרו ספרי המינים בצורה כל כך חד משמעית היא מכיוון שברגע שהדבר מותר אז נוצרת אמירה שאומרת "אני מוכן לקבל את הרעיון שאין בורא לעולם ומשם נתקדם, אולי יש ואולי אין", **זוהי כפירה מהיסוד בדרך דמיונית ולא שכלית.**

נראה כי אפשר לעשות חילוק בין הנושאים שראינו לבין ספרות המינים, חילוק ידוע בעולם הלמדני, חילוק חפצא וגברא,²⁷ כאשר חוץ מספרי מינים כל פעם שאסרו על לימוד של נושא כלשהוא נראה כי האיסור היה איסור בגברא הוי אומר הבעיה היא **שהאדם** לא מסוגל להתמודד עם תוכן הלימוד ולא שהתוכן עצמו הוא בעייתי.²⁸ בספרי מינים ודומיהם הבעיה היא דווקא בחפצא, כלומר התוכן עצמו הוא בעייתי ואין ללמוד אותו. נמצאנו למדים שהתורה והיהדות מכירים בסקרנות האדם וברצון הבלתי נלאה שלו להשיג את הבלתי מושג, ולכן התורה לא מגבילה את האדם במידע, אלא נותנת סייגים ודרכים כדי לספק את התשוקה למידע באופן הכי אמיתי ונכון לאדם.²⁹

נראה כי המימרא של רבי (עבודה זרה י"ט ע"א): "אמר רבי אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ, שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו", מקבלת משמעות חדשה. אין כאן המלצה לאדם ללמוד מה שהוא אוהב או מתחבר אליו אלא **אין** אדם לומד (לא קיים מצב כזה שאדם באמת ילמד), אלא אם כן הוא יהיה במקום שהלימוד הוא דבר שהוא **חפץ בו** ואז הוא ילמד באמת והנושא יכנס אל ליבו.³⁰

נסיים בדברי הרב קוק (אורות התורה ט, ו):

ישנם שיצאו לתרבות רעה, מפני שבדרך למודם והשלמתם הרוחנית בגדו בתכונתם האישית המיוחדת. הרי שאחד מוכשר לדברי אגדה, ועניני ההלכה אינם לפי תכונתו להיות עסוק בהם בקביעות, ומתוך שאינו מכיר להעריך את כשרונו

²⁷ "חילוק בין איסורים שבהם **החפץ** הוא האסור, לבין איסורים שבהם אסור **לאדם** לעשות את המעשה" (קובץ יסודות וחקירות).

²⁸ חוץ מדעת רב האי גאון בעייני הפילוסופיה ודעת רע"ב בנושא הספרים החיצוניים. אך נראה כי בכל זאת כאשר שתי הדעות אסרום טעם האיסור היה כי הם החשיבו את אותם הנושאים לספרי מינים וכבר הסברנו לעיל למה דווקא ספרי מינים ודומיהם אסורים.

²⁹ כמובן שיש תמיד מחלוקות על מה יכנס או לא יכנס לתחומים המותרים אך העיקרון הוא אותו העיקרון - כל דבר שיביא בוודאות לידי כפירה - נאסר.

³⁰ בנוסף, שהמלמד לא ילמד את מה שהוא חושב ואוהב אלא "חנוך לנער על פי דרכו" הוי אומר ילמד את התלמיד בדרך שנכונה בשבילו. וכדברי המהר"ל (חידושי אגדות עבודה זרה י"ט ע"א): "לא ילמד תורה אלא ממקום שלבו חפץ. הטעם לדבר זה מפני כי התורה יש לו יחוס אל המקבל כי הוא נקרא תורתו כאשר מקבל אותה, ולפיכך אין לו ללמוד אלא ממקום שלבו חפץ, שדבר זה מתייחס אליו עד שנקרא תורתו". היינו שאין תורת האדם שהוא לומד נקראת תורתו עד שילמד את הדבר שמתחבר אליו.

המיוחד הוא משתקע בענייני הלכה, כפי מנהג המורגל, והוא מרגיש בנפשו ניגוד לאלה העניינים שהוא עוסק בהם, מתוך שההשתקעות בהם אינה לפי טבע כשרונו העצמי. אבל אם היה מוצא את תפקידו וממלאו, לעסוק בקביעות באותו המקצוע שבתורה, המתאים לתכונת נפשו, אז היה מכיר מיד שהרגשת הניגוד שבאה לו בעסקו בענייני ההלכה לא באה מצד איזה חסרון בעצמם של הלמודים הקדושים והנחוצים הללו, אלא מפני שנפשו מבקשת מקצוע אחר לקביעותה בתורה, ואז הי' נשאר נאמן באופן נעלה לקדושת התורה, ועושה חיל בתורה במקצוע השייך לו, וגם עוזר על יד אותם שידם גוברת בהלכה, להטעימם מנעם האגדה. אמנם כיון שאינו מכיר את סבת הרגשתו הניגודית בלמוד, והוא מתגבר נגד טבעו, תיכף כשנפתחים לפניו איזה דרכים של הפקר הוא מתפרץ ונעשה שונא וער לתורה ולאמונה, והולך מדחי אל דחי, ומהם יצאו מה שיצאו מבני פריצי עמנו, המתנשאים להעמיד חזון ולסמות עינו של עולם. ובחלוק המקצועות השונים בסדרי הלמוד, לפי התכונות הנפשיות השונות, יש מי שנטיתו חזקה לחכמות מיוחדות, שגם הוא צריך ללכת לפי נטיתו הפנימית, ויקבע עתים לתורה. וזה וזה יעלה בידו, כי יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ...